

A MAGYAR ÉRTELMSÉG SZERKEZETVÁLTOZÁSA
ÉS FUNKCIÓI

1./ A szocialista értelmiség kialakulásfolyamatát elemezve mindenekelőtt két történelmi időszak világos elhatárolása szükséges.

Az első korszakot - a szocialista átalakulás kezdeti időszakát - a tökéletes tulajdonformák visszaszorításáért és felszámolásáért folyó harc jellemzi. Nagyszámú kisárutermelő gazdaság működik, s a kulturális forradalom is kezdeti stádiumában tart. A kiélezett drámai konfliktusok korszaka az, amikor a folyamat természetéből következően az érdekek és szükségletek elhatárolódása és konfrontációja mindenekelőtt a tulajdonviszonyok dimenzióiban fejezhető ki.

A szocialista átalakulás második fázisában radikálisan átrétegződik a társadalom. A változások részben az iparosítás folyamatával függnek össze, részben a kisárutermelők szövetkezetekbe tömörülésének következményei: a szocialista tulajdonviszonyok a népgazdaság döntő ágazataiban kizárólagossá válnak. E változások a társadalom strukturálódásának új mechanizmusát alakították ki.

2./ A szocialista átalakulás, az iparbázisú gazdasági struktúra kiépítése és a mezőgazdaság szocialista átszervezése jelentősen megváltoztatta az értelmiség számarányát, összetételét és szakmastrukturáját.

1949-ig az értelmiség létszáma - a háború előtti állapotokhoz képest - alig változott. 1960-ra már az értelmiség

létszáma az 1949-esnek 1,8-szeresére emelkedett, 1970-re hasonló intenzitással nőtt; az 1960-as létszámnak 1,8-szorosára. Az adott lehetőségekhez képest rendkívül dinamikus fejlődés mutatkozik meg abban, hogy míg 1949-ben a felsőfoku diplomával rendelkezők az aktív keresőknek csak 1,9 %-át tették ki, 1970-ben már az aktív keresők 5,8 %-a rendelkezett felsőfoku diplomával. A növekedés dinamikáját jelző másik adat: a felsőoktatásban részesülő hallgatók száma 1970-ben 80 536, 1978-ban 105 926 fő.

3./ Az első korszak változásai az értelmiség helyzetét illetően még kifejezhetők hagyományos kategóriákkal. Mert a szocialista átalakulás első időszakában a harc az új értelmiség kialakításáért, a hagyományos értelmiség átformálásáért és megnyeréséért folyik. E harc konkrét viszonylatai országonként eltérőek voltak. De közös jellemzőjük, hogy egyes értelmiségi csoportok kaszt jellegű elkülönülésének feloldása párhuzamosan folyt a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetésével. Az átalakulás második fázisában hasonlóan a többi szocialista országhoz, Magyarországon is radikálisan megváltozott az értelmiségi csoportok szociális összetétele.

4./ Az értelmiség helyét, szerepét, sajátos jellemzőit a szocialista társadalom viszonylatai között mindenekelőtt a társadalmi munkamegosztás nézőpontjából kell vizsgálnunk. A társadalmi munkamegosztást nem redukálhatjuk a foglalkozási ágak konkrét megoszlására, s nem azonosíthatjuk a technikai munkamegosztás fogalmával.

Az értelmiség társadalmi funkciójának, szükségleteinek és érdekrendszerének megragadása a szocializmus felépülésével csak a munkamegosztás-szerkezet vetületén lehetséges. A munka-jelleg-csoportok valóságos stratifikációs elvként jelentkeznek, amelyek fényt derítenek a partikuláris elkülönülésekre.

Mélyek azok a közös jegyek, amelyek a tevékenységek cseréjében, a szocialista tulajdonviszomnyal összhangban lévő

közös érdekek realizálásának folyamatában az értelmiségi csoportok kialakulásához vezetnek? Tekinthetjük-e az értelmiséget is munkajellegcsoportnak, s ha igen, melyek a csoport jellemző vonásai?

A társadalmi munkamegosztás nemcsak az anyagi javak újratermeléséhez szükséges funkciók elosztását jelenti, hanem mindazon tevékenységek besorolását, cseréjét is, amelyek a társadalmi viszonylatok újratermelését, az adott, történelmileg kialakult formáció fennmaradását és fejlődését biztosítják. A különböző csoportok elhatárolódási folyamata nem korlátozódik az anyagi értékek termelésének folyamatára - bár ezek szerepe változatlanul kulcsjelentőségű -, hanem a szociális, politikai, kulturális szférában elkülönülő tevékenységek s ezekre épülő viszonylatrendszerek is variálják, s új dimenziókkal egészítik ki a csoportok kialakulási folyamatát.

Történelmi fejlettségünk jelen fokán az értelmiségi csoportok valamennyi társadalmi szférában sajátos tevékenységi területtel rendelkeznek; funkcióik a felépítmény síkjain is elhatárolhatók.

A szocializmus megszünteti a gazdaság és a politika kettségét: a politikai állam a gazdaság közvetlen irányítójává válik. A politikai-hatalmi szervek közvetlenül beépülnek a gazdasági irányítás mechanizmusába, s bár a politikai-adminisztratív s a közgazdasági-műszaki irányítók funkciómegosztása nem szűnik meg, a viszony természete minőségileg változik, s a különböző társadalmi szférák egymásra épülésének új történelmi alakzatait hozza létre.

S ebben a vonatkozásban válnak értékelhetővé azok az objektív összefüggések, amelyek a fizikai és szellemi munka különbségeit a jelen történelmi szakaszban magyarázzák.

Mindenekelőtt anyagi-technikai tényezőkre kell utalnunk, amelyek elválaszthatatlanok a szocializmus anyagi-technikai bázisától. Mert a termelőerők gyors ütemű fejlődése ellenére

- legalábbis a szocializmus ma létező alakzataiban - a termelés komplex automatizálásának folyamata csak kezdeti stádiumban tart. A társadalmi termelőerők adott fejlettségi szintjén még elkerülhetetlen a társadalmi munkaszervezet szakmák és képzettség szerinti tagolása, s ennek függvényében a szellemi javak diszproporcionális elosztása. Ebből következően azonban az emberek csak egy viszonylag szűkebb csoportja foglalkozhat hivatásszerűen tudományos tevékenységgel, vagy tölthet be olyan munkakört, amelyben a szakjellegű döntések magas fokú kvalifikáltságot követelnek.

5./ A magyar gazdaság strukturális átalakulása magával vonta az értelmiség szakmastruktúrájának átrendeződését is. Az értelmiségen belül az egyes szakmacsoportok aránya 1941-ben így alakult:

1 9 4 1

Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi
12,8 %	8,4 %	4,1 %	16,8 %	21,4 %	33,8 %

1949-re elsősorban a hiányzó szakembergárda "pótlása" történt meg. A szakmastruktúra szinte változatlan maradt. Az 50-os évekkel kezdődik az átrendeződés, amelynek eredményeként 1970-re az értelmiség belső arányai a következőképpen alakulnak:

1 9 7 0

Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogi
21,7 %	11,7 %	6,4 %	9,2 %	35,4 %	8,5 %

/Ezek az adatok természetesen csak arányokra vonatkoznak a létszám - abszolút számokban - a jogászság kivételével valamennyi értelmiségi kategóriánál jelentősen megnövekedett./

6./ Magyarország - a hatvanas években - az extenzív gazdaságfejlesztés szakaszából átlépett az intenzív gazdaságfejlesztés szakaszába. Ezt a felismerést kodifikálta a gazdaságirányítási rendszer reformja. Az ipargazdaság és a kereskedelem egyre fokozottabban épít a nemzetközi kooperációra. Egyre nagyobb hangsúly esik a versenyképességre és ezzel összefüggésben a rentabilitásra. A műszaki-technikai és tudományos színvonal nagyobb szerepet kap. Ugyanezek a hatások érvényesülnek a mezőgazdaságban, amely gyorsuló ütemben tér át a tradicionális strukturákról a nagy rendszerekbe illeszkedő iparszerű termelésre. Szükségszerűen növekednek a szakigazgatással, a műszaki és gazdasági vezetéssel szemben támasztott igények. Hasonlóan növekszik az igény a társadalmi tervezés - szociális és ideológiai szempontokat is figyelembe vevő - tudományos meg-alapozására. Ebben a helyzetben a tudás, szakképzettség - és a mi szűkebb vonatkozásunkban az értelmiség - egyre nagyobb szerepet kap.

7./ A felsőfoku oklevéllel rendelkezők száma - a mobilitás intenzitásának csökkenése ellenére - a 60-as években is dinamikus nő. /A növekedés üteme azonban elmarad néhány más szocialista ország mögött./ Míg 1962-ben a vezető állásúak és értelmiségiek 53,4 %-a rendelkezett felsőfoku oklevéllel, 29,8 százaléka érettségivel /összesen: 83,2 %/, 1967-ben 82,5 %-uk rendelkezett felsőfoku oklevéllel és 13,2 %-uk érettségivel /összesen: 95,7 %/.

E számok magukban foglalják az esti és levelező szakon képzetteket is. Arányuk a nappali hallgatók százalékában 1950 és 1960 között 26 %, 1960 és 1965 között 41,7 %, és 1965 és 1970 között 70,4 %.

8./ A funkció és képzettség közötti megfelelés azonban elmarad az MSZMP kongresszusi dokumentumaiban megfogalmazott követelményektől. Erre utal a felső- és középfoku végzettséggel rendelkező alkalmazottak megoszlása fizetési fokuk szerint a szocialista szektorban. A KSH 1971-es vizsgálata meg-

állapította: a felső vezetőknek 60 %-a rendelkezik felsőfoku végzettséggel, a középvezetőknek 45 %-a. Kedvezőtlen jelenség, hogy az összes felső- és középfoku végzettségű alkalmazottnak mintegy 18 %-a rendelkezik szaktanfolyami végzettséggel; 4,5 %-uk végzett felsőfoku szaktanfolyamot, s a szaktanfolyam típusa szerint nézve mintegy 2 %-uk rendelkezik felsőfoku műszaki és gazdasági szaktanfolyami végzettséggel.

9./ Nem véletlenül emeltük ki e két típust. A funkció és képzettség közötti feszültségek ma elsősorban gazdasági és műszaki területen jelentkeznek. E két - népgazdaságilag kulcsfontosságú területen a felsőfoku végzettséggel rendelkezők aránya a következőképpen alakult:

Felsőfoku végzettséggel rendelkező műszaki és gazdasági vezetők az összes gazdasági és műszaki vezető százalékában

	Felső vezető	Középvezető	Beosztott
Műszaki	76,2 %	33,0 %	38,0 %
Gazdasági	44,8 %	27,8 %	19,0 %

Míg az iparban a műszaki munkakörökben a középszintű vezetés jelenti a feszültségi zónát /a felsőfoku képzettséggel rendelkezők nemcsak hogy alacsony, de alacsonyabb még a beosztottak közötti aránynál is/, a gazdasági munkakörökben minden szinten a legalacsonyabb a felsőszintű végzettség. Ehhez vegyük még hozzá, hogy az iparban, építőiparban a gazdasági felső vezetők mintegy egynegyede, a középvezetőknek majdnem fele /42,7 %/ még középfoku végzettséggel sem rendelkezik!

10./ Hasonló - bár más indítékokra visszavezethető - feszültségek jelentkeznek a szakigazgatásban. A felsőfoku végzettséggel rendelkezők aránya a minisztériumok és országos hatókörű szervezetekben és a Fővárosi Tanácsban jelentősen emelkedett, változatlanul alacsony azonban a járási és helyi szakigazgatásban. Erről tanuskodik a következő, 1967. december 31-i helyzet rögzítő táblázat.

Államigazgatási szerv	Egyetem, főiskola	Felsőfoku technikum	Közép- iskola	8 ált. iskola	8 ált.-nál alacsonyabb
	végzettséggel rendelkező vezetők %				
Minisztériumok, országos hatókörű szervek	76,4	1,7	17,3	3,8	0,8
Központi szervek területi szervei	26,0	1,9	56,4	15,0	0,7
Bp. Fővárosi Tanácsa	87,5	-	8,9	3,6	-
Bp. ker. tanácsok	64,5	-	29,8	5,7	-
Megyei tanácsok	77,2	2,0	17,5	2,9	0,4
Megyei jogú városi tanácsok	77,2	2,5	16,5	3,5	-
Járásai tanácsok	56,6	3,2	29,6	9,4	1,2
Járásai jogú városi tanácsok	61,3	1,8	32,8	3,1	1,0
Községi tanácsok	4,5	1,0	41,0	47,8	5,7

11./ Az MSZMP KB 1973. novemberi káderpolitikai határozata - számolva a társadalmi szükségletekkel - újólag aláhuzta a szakképzettség jelentőségét. A funkció és a képzettség közötti meg nem felelést részben feloldhatja a pótlólagos képzés. Ennek korlátokat szab azonban az a tény, hogy az érintett személyek zöme már középkorú vagy idősebb. A szaktanfolyamokkal kapcsolatban korábban idézett számok meglehetősen aggasztónak, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a tudományos-technikai fejlődés jelenlegi üteme mellett az egyszer elsajátított ismeretanyag igen gyorsan amortizálódik.

A pótlólagos képzés - még megváltozott keretek között - sem jelentheti a probléma teljes megoldását. Jelenleg a hatásköri mobilitás terén lefelé való mozgás gyakorlatilag nem tapasztalható. Az 1971-es állapotokat rögzítő KSH-vizsgálat megállapítása szerint a vezető szellemi dolgozóknak mindössze 0,7 %-a lett beosztott dolgozó. Adminisztratív intézkedésekkel a megfelelő képzettséggel nem rendelkező gazdasági és műszaki vezetők egyszerű "lecserelésével" a kérdés természetesen nem megoldható. Rendkívül fontos lenne olyan intézményes keretek kialakítása, amelyek a konfliktust úgy oldják fel, hogy az a lehető legkevésbé váljék a korábban "kiemelt" - és lehetőségeikhez képest tisztességgel helytálló - vezetők személyes tragédiájává.

12./ A gazdasági és műszaki vezetők szakképzettségét tekintve a mezőgazdaság helyzete sajátos. A termelőszövetkezeti elnökök 24 %-a rendelkezik felsőfoku, 39 %-a középfoku végzettséggel, 37 %-uknak csak általános iskolai végzettsége van. Bár egyes feltételezések szerint a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti demokrácia sajátosságából következően ez nem jelent különösebb problémát, a helyzet megoldatlanságára utal, hogy a függetlenített elnökhelyettesek között - akiknek kifejezetten funkcionális tevékenységet kell ellátniuk - csak 10 %-nak van felső, 25 %-nak középfoku végzettsége, és 65 %-uknak csak általános iskolai végzettsége van. A főkönyvelők iskolai végzettsége sem megnyugtató. 12 %-uk rendelkezik fel-

sőfoku végzettséggel, 61 %-uk középfokúval és 27 %-uk általános iskolai végzettséggel. /Különösen alacsony a mezőgazdaságban foglalkoztatott közgazdák száma./

A nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés ujkelvetően létrehozott néhány olyan vezetői funkciót, amely együtt született az ellátásukra képes fiatal szakemberekkel. A főmezőgazdászok, főállattenyésztők, műszaki főmérnökök, agronómusok stb. csoportjára nemcsak fiatal koruk jellemző, /40 évesnél fiatalabb 65-75 %-uk/, hanem az is, hogy 60-70 %-uk rendelkezik felsőfoku végzettséggel. Figyelemre méltó tény: e fiatal szakembergárda eredményesen tölti be vezetői munkakörét. Ugyanakkor a sajátos helyzet következtében a középvezetői munkakörökbe a megfelelő szakképzettséggel rendelkezők nem tudnak "belépni", mivel e posztokat már betöltik megfelelő szakképzettséggel nem rendelkezők.

13./ Míg a mezőgazdaságban - az említett sajátosság folytán - a felsőfoku végzettséggel rendelkezők életkori megoszlását tekintve a 20-29 évesek és 30-39 évesek aránya közel egyformán 45-45 %, addig más területeken a 20-29 évesek aránya 25-30 % körül, a 30-39 évesek aránya pedig 50-60 % körül mozog. Nem hagyhatjuk számitáson kívül, hogy a szocialista szektorban az egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkező alkalmazottak legnépesebb kategóriája egy megfelelő szakképzettséggel és ugyanakkor 5-10 éves szakmai gyakorlattal rendelkező csoport. Míg a náluk fiatalabbak esetén "természetes", hogy még nem dolgoznak vezetői munkakörökben /például a gazdasági munkakörben dolgozó 20-29 évesek 6 %-a felső vezető, 8 %-a középvezető/ kedvezőtlen, hogy e korcsoport kisebb arányban kapcsolódik be a felső- és középvezetésbe, mint például az 50-54 évesek, holott ez utóbbi korcsoport csak 7,8 %-át teszi ki a felsőfoku végzettségűeknek. A mezőgazdaság példája pedig jól mutatja a korosztály rendkívüli dinamizmusát. Bár a sikeres életpálya szocialista értékrendünkben nem kötődik a vezetői megbíztatáshoz, mind az egyéni törekvések, mind a társadalmi rendszer hatékony működése megköveteli, hogy a vezetői tisztségek rotációja időben s a legkevesebb surlódással menjen végbe.

14./ A szocialista átalakulás kísérőtünete is jelzi az oktatás - és a közgondolkodás - demokratizálását, a nők nagyobb számu jelenléte az értelmiségi pályákon. Mig arányuk a felsőfoku diplomával rendelkezők között 1941-ben még csak 13,2 %, 1970-ben már 31,4 %.

Igaz, nem minden pálya nyílt meg egyformán a nők előtt. A tradicionálisan "nőinek" tekintett pedagóguspályán arányuk 58 % 1970-ben, a műszaki pályákon csak 13,4 %. Ha ez utóbbi adatot aszerint is megvizsgáljuk, hogy a műszaki területen dolgozó nők mikor jártak egyetemre, a fejlődés tendenciái jobban kibontakoznak. Azok között, akik 1949 körül jártak egyetemre, a nők aránya 5,8 %. 1953 körül arányuk már 12 %, a 60-as évek elején egyetemre kerültek pedig már 19,4 %.

15./ A felszabadulást követően a szocialista állam a dialektikusan értelmezett társadalmi egyenlőség jegyében komoly erőfeszítéseket tett a fizikai dolgozók és értelmiségi rétegek közötti indokolatlan jövedelmi különbségek csökkentése, illetve megszüntetése érdekében. 1971-ben az egyes értelmiségi keresetek az állami iparban alkalmazott munkások átlagkeresetének műszaki mérnöknel - 2,18, orvosoknál - 2,05, közgazdászoknál 2,09, jogászoknál - 1,95, középiskolai tanároknál - 1,54, tanítóknál - 1,02, egyetemi végzeteknél összesen - 1,95-szerese volt. Ezekkel az adatokkal kapcsolatban két megjegyzést tartunk érdemesnek. A fizetések alakulásában, ha 1950-től követjük nyomon a változásokat, egy instrumentális gazdasági logika érvényesült. Elég összevetnünk a mérnökök és tanárok, tanítók adatait, hogy ezt lássuk. Jóllehet, a pedagógusok fizetésrendezése változtatott a helyzeten, a kvalifikált értelmiségi munkaerőn belül változatlanul a pedagógusok fizetése a legalacsonyabb. /Nem érintjük itt azt a kérdést, hogy a kedvezőtlen kereseti viszonyok következtében a népgazdaság különböző ágaiban növekszik a pedagógusi felsőfoku oklevéllel rendelkezők száma, ami arra utal, hogy a pedagógusi szakképesítésű értelmiség egy része inkább más, jobban fizető területen kamatoztatja szaktudását./ Ugyancsak kedvezőtlen az egyetemi oktatók és más értelmiségi kategóriák jövedelmi aránya.

A másik megemlítendő probléma, hogy 1971-ben nem volt egyetlen értelmiségi szakma, amelynek kereseti átlaga arányosan haladta volna meg a szocialista szektorban foglalkoztatott fizikai dolgozók kereseti átlagát. A Horthy-rendszer-től örökölt arányok megváltoztatása történelmileg indokolt lépés volt. /Az alacsonyabban fizetett értelmiségi szakmákban is a kereset a munkásfizetések - három-ötszöröse - volt. A helyes elv "tulvesztése", a dialektikusan értelmezett egyenlőség és az egyenlősi helyenkénti felcserélése azt eredményezte, hogy egyes, tizenkét évi felkészülést igénylő értelmiségi pályák anyagilag nem elég vonzóak. Ez lassíthatja a társadalmi mobilitást, mert az adott feltételek között elsősorban azoknak a rétegeknek a gyermekei fognak továbbtanulni, mely rétegek körében a szellemi foglalkozásnak hagyománya van, s akik számára az egyéb foglalkozások - az anyagi megbecsüléstől függetlenül - társadalmi süllyedést jelentenek. 1964-es számítások szerint a felsőfoku képesítésű műszaki értelmiségi 60 éves korig elérhető életkeresete csak 24 %-kal több, mint a szakmunkásé: a tanárok, az orvosok és egyéb értelmiségiek együttes életkeresete csak 13 százalékkal múlja felül a szakmunkásokét; életkeresetét tekintve műszaki értelmiség csak 37 éves korában éri utol a szakmunkásokat. A fizikai dolgozók, akiknek keresete - szemben az értelmiségiekkel - nem növekszik egyenletesen a nyugdíjig, hanem kb. 50 éves koruktól lassan csökkenni kezd, nem tudják gyermekeiket még felnőtt korukban is támogatni. Ugyancsak távlatatlanná teszi az értelmiségi pályákat, hogy elhanyagolható a munkaviszonyban eltöltött évek számától függő keresetemelkedés mértéke is. Tanulságos e szempontból az 1971-ben 1-5 éves foglalkoztatottak jövedelmi átlagának hányszorososa az 1971-ben már 30 vagy több éve foglalkoztatottak jövedelmi átlaga

Műszaki mérnök	- 2,04
természettudományi végzettségű	- 2,02
közgazdász, jogász	- 1,98
tanár	- 1,77
összesen:	- 1,87

16./ Az értelmiség előmeneteli lehetőségeinek elemzése alátámasztja azt is, hogy a társadalmi megbecsülés intézményes formáját az értelmiség alsó és középrétegei számára nem sikerült kialakítanunk. A feudális értékrendet tükröző címek és rangok megszüntetése indokolt volt, de kérdés, hogy például az egyetemi magántanári cím megszüntetése társadalmi szükségletet fejezett-e ki. Eddigi társadalmi tapasztalataink alapján nyugodtan leszögezhetjük: az erkölcsi megbecsülés természetesen nem ellensúlyozhatja az anyagi megbecsülést, s hogy a szellemi munkások is igénylik az erkölcsi, társadalmi megbecsülést.

A legutóbbi időkben a közalkalmazottak körében kísérlet történt a kérdés megoldására. Ez az eljárás bizonyos korlátok között - és gondosan ügyelve arra, hogy kiküszöböljük a multira emlékeztető felhangokat - más értelmiségű munkaterületek számára is tanulsággal szolgálhat. Társadalmi igény olyan intézményes keretek kialakítása, amelyek nem csak egész életpályák eredményeit méltatják. Nem tekinthető szerencsésnek, hogy a szellemi teljesítményt - főleg fiatal értelmiségiek esetében - anyagi és erkölcsi téren egyaránt megkésve jutalmazzzák. Valószínű, a szellemi munka társadalmi megbecsülésének egyik alkalmas - és viszonylag nagyobb nehézségek nélkül megvalósítható - formája a szakmai pályadíjak rendszerének intézményes kialakítása, valamint a termelői, oktatói és kutatói intézmények közötti mobilitás rugalmasabbá tétele lenne.

17./ Az értelmiségi munkakörök gyors növekedése, újtipusú tevékenységek kialakulása következtében a tudás hasznosításának mechanizmusai nem elég kiforrottak.

Ennek egyik jelentkezési formája, hogy a végzett diplomások egy viszonylag nagyszámu rétege nem szakképzettségi szintjének megfelelő munkakörben dolgozik. A KSH 1971-es vizsgálata szerint ezek száma kerekén 10 000 fő.

E jelenség rejtettebb változata, amikor névlegesen diplomához kötött munkakörben alacsony szintű - magasabb képzettséget nem igénylő - szellemi segédmunkát végeznek felsőfoku

végzettséggel rendelkezők. E gyakorlat mind az egyén közérzete, mind a népgazdaság szempontjából káros.

Végül a szellemi munkaerő kihasználatlanságának általánosabb formája, amikor az alkotó s rutin jellegű szellemi munka - azonos munkakörön belül - keveredik technikus-adminisztratív tevékenységgel.

Hiányzik egy sor munkaterületen az értelmiségi "középkáder" s az a képzési forma, amely rövidebb képzési idő alatt e szellemi munkaerőt képezi. Még megfelelő terminológiával sem rendelkezünk e kategória jelölésére /a középkáder félreérthető s nem szerencsés megjelölés. Talán annak analógiájára, ahogy az ipari géppark mellett ismerünk "kiszolgáló személyzetet", ezeket "kiszolgáló szellemi foglalkozásoknak" nevezhetnénk. Az ilyen képesítéssel rendelkezőkre hárulhatna a nem egyszerűen rutin-, hanem szakspecifikus, "fél tudományos" adminisztratív manageri teendők ellátása/. Számolni kell azonban azzal a veszéllyel, hogy egy, a felsőoktatási intézményeknél könnyebben és hamarabb elvégezhető intézmény létrehozása csökkenti a munkás-paraszt fiatalok egyetemekre való áramlását. Az elképzelés megvalósítása esetén ezért fokozottan biztosítékokat kellene teremteni arra, hogy az ilyen képesítésű és bizonyos szakmai gyakorlattal rendelkező fiatalok viszonylag rugalmasan folytathassák tanulmányaikat a megfelelő felsőoktatási intézményekben.

Az értelmiségnek egy nem elhanyagolható létszámú csoportját lakhelyének településjellege alapján "vidéki" értelmiségként szokás megkülönböztetni a városi és főleg budapesti értelmiségtől. Noha kétségtelen, hogy egy megkülönböztetést az objektív létfeltételekben mutatkozó különbségek egy része indokolja, nem célszerű, - ahogy azt az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének vizsgálata is meggyőzően bizonyította - a vidéki értelmiséget homogén társadalmi csoportként kezelni. Az egyes értelmiségi csoportok helyzetét erősebben határozza meg a munka-, mint a településjelleg, sőt a "vidékiiség" létformameghatározó hatása a munkajelleg függvényében másként érvényesül.

18./ Történelmi, társadalmi, gazdasági tényezők által meghatározott sajátos magyar településszerkezet következtében az értelmiségben igen erős a Budapesthez, illetve néhány nagyobb városunkhoz való ragaszkodás. Ennek szükségszerű következménye bizonyos kontraszelekció, vagyis az, hogy a gyengébb minőségű értelmiség szorul ki a "perifériákra". Részben ennek hatása a gazdasági-kulturális fejlődésben mutatkozó regionális egyenlőtlenség, amely mintegy visszaigazolja a vidékre településtől való húzódozást /a megfelelő kulturális légkör, a szakmai önfelkészítés perspektíváinak hiánya stb./ A felsőfokú oklevéllel rendelkezők aránya egyébként a fővárosban 7,1 %, a vidéki városokban 4,3 %, a falvakban 1,4 %!

19./ Figyelemre méltó tény, amely a jövedelmi arányokat is befolyásolja, hogy a szakmastruktúra másként alakul vidéken, ahol lényegesen nagyobb az összaránya a pedagógusi, agrárértelmiségi csoportoknak, amelyek az alacsonyabb fizetésű részsokaságba tartoznak. Megfelelő ipari létesítmények híján, a műszaki értelmiség számaránya lényegesen kisebb vidéken /különösen a mezőgazdasági megyékben/. Ugyancsak kisebb létszámú a közigazgatás-értelmiségi.

Szó esett a fiatal diplomások foglalkoztatásáról, előmeneteli lehetőségeikről, anyagi helyzetükről is. Részben ez utóbbi problematikához kapcsolódik a fiatal diplomások számára súlyos gondként jelentkező lakáskérdés. A lakáskérdés megoldásához jelenleg szükséges beruházások mértéke ismeretében nyilvánvaló, hogy a kérdés a fiatal, munkába álló diplomások kezdő fizetésének bármily jelentős mérvű emelésével nem oldható meg. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy Csongrád megyei adatok szerint a pályakezdő vidéki diplomások 16 %-a lakik albérletben, annak ellenére, hogy a "vidéki" helyzet e vonatkozásban kedvezőbb. Erre utal a szolgálati lakásban lakók magas aránya /mintegy 23 %/.

20./ Pályakezdő diplomásaink társadalmi-szakmai helyzete, perspektívája természetesen önmagában is fontos kérdés. Fo-

között jelentőséggel ruházza fel ezenkívül az alábbi megfontolás. A napjainkban egyetemre kerülő fiatalok képezik majd a század magyar értelmiségének derékhadát. Az ő helyzetükre perspektivákra a jelenlegi, egyetemeinkről már kikerült fiatal értelmiség szociológiai jellemzői alapján következtethetünk. Csak a fiatal értelmiségiek körében kimutatható problémák, feszültségek, konfliktusok ismerete teszi lehetővé a párt-és államvezetés számára, hogy biztosítsák a művelődésügy dolgozóit: az ezredfordulón egy magasan képzett, dinamikus és a társadalomba harmónikusan beilleszkedő szocialista értelmiségi derékhad legyen fejlődésünk egyik biztosítója. E rendkívül összetett kérdés további vizsgálatát igényel.

Több a diplomás szakember, megsokasodtak az értelmiségi szerepkörök társadalmunkban. De vajon valóban több az értelmiségi is? Tekinthető-e így egyfajta automatizmussal minden diplomás szakember értelmiséginek? Vajon az idézett számok szociológiai tényként való kezelése nem vonja-e maga után az értékkülönbségek figyelmen kívül hagyását? Más szóval: elég-sége-e a meghatározó szerkezeti sajátosságok, az egymást kiegészítő funkciók s az ezekhez tapadó társadalmi viszonylatok figyelembevétele az értelmiségieket jellemző csoportjegyek számbavételénél? Nem jár-e ez a megközelítés azzal a veszéllyel, hogy értelmiségivé avatjuk a saját tudománya szűk s egyre szűkülő - parcelláján túl nem tekintő -, az egyetemes kultúra iránt érzéketlen technokratát? Hogy értelmiségiként jellemezzük a műveltséget külső diszként fitogtató, lila lélküiket, akiknél az entellektüel-zománc az átlag kispolgár énjét rejtli csupán?

A szocialista kultúra nem szűkíthető le meghatározott ismeretekre s még inkább a szakmai ismeretekre. A szocialista kultúra magában foglalja a marxista világkép kialakítását - olyan magasabb fokú öntudat megszerzését, amelynek révén képessé válunk történelmi jelentőségünk, az életben betöltött funkcióink, jogaink és kötelességeink megértésére. Más szóval: az egész társadalom iránt érzett felelősség tudata, az önr-

tékelés és értékelés mozzanata a szocialista kultúra integráns része, fontos jellemzője. A szocialista értelmiség karakterisztikumát körvonalazva nem tekinthetünk el ezen minőségi mutatóktól: a szocialista társadalom értelmisége és a szocialista értelmiség nem szinonim fogalmak.

Ha arra a kérdésre válaszolunk: a társadalmi munkamegosztás mai szerkezeti és funkcionális jellemzőit tekintve, mely társadalmi csoportok töltenek be értelmiségi funkciót, minden olyan társadalmi csoportot értelmiségiként jelölünk, amelynek a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helye, társadalmi viszonyai a felső fokon elsajátított és a szakmai tevékenységben realizált magas szintű ismeretanyaggal kapcsolatosak, vagy akinek munkaköréhez az ilyen ismeretek nélkülözhetetlenek. Ennek következtében az értelmiséget szociológiailag nem tekintjük homogén rétegnek.

A kérdésnek azonban egy más nézőpontu megközelítése is szükséges. A szocialista értelmiség - s egyáltalán bármely társadalom értelmiségének politikai, ideológiai, kulturális funkciói nem jellemezhetők értékmozzanatok, minőségi jellemzők mellőzésével. S ebben az összefüggésben - legalább is jelen ismereteink szerint - már korántsem tekintünk minden diplomást értelmiséginek, s fordítva: korántsem kritériuma a diploma az értelmiségi mivoltnak. /Talán elég, ha Veres Péter vagy Mező Imre széles látókörű, művelt s műveltségét állandóan gazdagító munkásforradalmár paraszttörténelmi példáját emlitjük.

Miután az értelmiség a szocializmus célkitűzéseit megvalósítva, a munkásosztály hegemoniáját érvényesítve jelentős szerepet vállal a társadalom irányításában, a szocialista társadalom egészséges funkcionálása szempontjából kulcsjelentőségű, hogy helyzetét ne kiváltságnak tekintse, felhalmozott műveltséganyagát minél szélesebb rétegek számára tegye hozzáférhetővé, s ily módon is elősegítse a szellemi és fizikai munka szüntelen közelítését.